

Прилози

Милеса Стефановић-Бановић

Етнографски институт САНУ, Београд
kimia@eunet.rs

Ускршњи обичаји – слике из сећања Срба у Мађарској

Грађа и коментари

Основу овог рада* представљају интервјуи са једанаест припадника заједнице Срба у Мађарској, који су рађени 1993. године као грађа за ускршњи број Српских народних новина у Будимпешти.¹ Том приликом објављени су само кратки делови интервјуа са Николом Бајронтом из Ловре и Симом Божићем из Сантова.² Остатак овде наведене грађе до сада није објављиван.

У време када су интервјуи рађени, само три саговорника су била млађа од шездесет година. О Ускрсу су претежно говорили на основу личног сећања, али су повремено наводили и моменте из сећања својих старих: „А стари, стари су нешто причали да је било некад и овде...”, додајући да они сами више нису били сведоци тих обичаја.

Иако је основна тема био Ускрс, са неким од саговорника направљена је нека врста отвореног интервјуа. Причајући о ускршњим обичајима, они су дали извештај преглед своје животне приче, говорећи о свом породичном

* Овај текст је резултат рада на пројекту 147020: *Србија између традиционализма и модернизације – етнолошко и антрополошко проучавање културних процесе*, који у целини финансира Министарство науке РС.

¹ Све разговоре обавила је 1993. године Мирјана Миладиновић (тада Стефановић), која је у то време радила као новинар Српских народних новина у Будимпешти, и која ме је мотивисала и подржала у идеји да их објавим. Сви интервјуи налазе се на аудио-запису у трајању од сат и четрдесет минута. Снимљене траке су у личном власништву М. Миладиновић. Напомињем да сам, иако веома млада, присуствовала свим овде објављеним интервјуима, као и да сам лично познавала све наведене информаторе. Са онима који су живи и данас одржавам везе.

² Мирјана Стефановић, *Наша звона и клепала*, Српске народне новине 3/15 (15. април 1993.), Будимпешта 1993, 10.

пoreклу и животу, историјско-политичким околностима, избору супружника, празницима и обичајима, и односима са Мађарима.

Саговорници су били већином из околине Будимпеште (Калаз = мађ. Budakaláz, Ловра = мађ. Lórév, Помаз = мађ. Pomáz, Сентандреја = мађ. Szentendre, Чобанац = мађ. Csobánka), а два информатора су из Сантова (мађ. Hercegszántó).³ Различита места, као и различита годишта и животне приче саговорника, сигурно су највећи разлог за то што се њихове приче не подударају у свим аспектима. Оно што им је свима заједничко јесте чињеница да потичу из породица које су живеле патријархалним животом, у коме централно место заузимају црква, традиција и свест о етничком идентитету.

Већина саговорника врло добро говори српски језик и показује велику компетенцију када су у питању термини везани за традицију, верске обичаје, црквене појмове, итд. Нешто теже се изражавају када је у питању модернија терминологија, или неки изрази који нису у свакодневној употреби. Саговорници повремено несвесно употребљавају мађарске термине, што показује да су они већ постали део језика Срба у Мађарској, али повремено и свесно застају у тренутку када им је тешко да се изразе на српском: „*Не знам како се српски каже...*“.

Осим одређених језичких специфичности које су видљиве из саме грађе, као најважнију одлику говора Срба из Мађарске навела бих специфичности у изговарању африката *ћ* као *т'* и *ђ* као *д'*, као и умекшан, за банатске говоре уобичајен, изговор шуштавих фрикатива *ш* и *ж* и африката *ч* и *џ* као *ш'*, *ж'*, *ч'*, *џ'*.⁴

У приложеним текстовима се види и још једна језичка црта која је последица међујезичке интерференције, тј. непостојања граматичког рода у мађарском језику: „*Од цркве се излазило са литијом попречним сокаком...*“ „*То је било доручак.*“ „*Јела се шунка са јајима и сас ренданом реном...*“

Недостатак ове грађе је, пре свега, у томе што интервјуи нису рађени у истраживачке сврхе, већ да би били уобличени и објављени као краћи новински чланци. Саговорници нису директно усмеравани да говоре о свим ускршњим празницима, па су – у складу са њиховим казивањима – неке теме заступљене мање или више. Тако је сваки интервју рађен према тренутној инспирацији, без неког установљеног плана или упитника, и прилично несистематично.

Литература показује да су они који су се овом темом и њој сличним темама бавили крајем деветнаестог и средином двадесетог века, или и раније, имали прилике да на много исцрпнији и детаљнији начин упознају обичаје Срба у Мађарској, јер је у то време српска заједница у Мађарској била далеко

³ Прота Илија Минчовић и Ђакон Милутин Брцан поменули су накратко и Мађар Боју (мађ. *Magyarbóly*) и манастир Грабовац (мађ. *Grábóc*), јер су на тим местима боравили током своје свештеничке службе.

⁴ Софија Ракић, *Studia Slavica Hungarica* 43, Будимпешта 1998, 23-38.

бројнија, а сећања на основу писмене и усмене традиције допирала су и по читав век уназад. Данас, када српска заједница у Мађарској броји тек око 5 000 људи,⁵ живописни обичаји су минимализовани, а све је мање и људи који их се уопште сећају.

Сматрала сам значајним да ова казивања буду објављена и стављена на располагање свима онима који се интересују за сродне теме или се њима баве, и због тога што већина саговорника више није међу живима. С друге стране, из дана у дан смо сведоци чињенице да заједница Срба у Мађарској полако нестаје, па је сваке године све теже правити овакве реконструкције. Овај узорак свакако показује неке од последњих слика ускршњих обичаја које су остале у живим сећањима Срба из Мађарске.

С обзиром на то да саговорници нису говорили само о Ускрсу, као и да су током казивања често правили дигресије, интервјуи су, ради прегледније слике обичаја, подељени тематски и наведени хронолошким редом ускршњег празничног циклуса, тј. од почетка Поста до обичаја везаних за недељу после Ускрса, за тзв. Светлу недељу. Изостављени су делови интервјуа који су били сувише дигресивни у односу на главну тему.

Грађа је подељена у шест тематских целина које обухватају казивања везана за Пост, Лазареву суботу, Велики четвртак, Велики петак, Ускрс и Светлу недељу. На почетку сваке теме дат је мали увод, са описом и најкарактеристичнијим обичајима везаним за тај празник, који су до сада потврђени у одговарајућој литератури. Синоними или тумачења неких несвакидашњих термина које саговорници повремено употребљавају налазе се у загради, иза саме речи.

Пост

Ускршњи пост је најдужи и најстрожи пост у православној цркви, и траје седам недеља. У држању поста је код Срба у Мађарској постојало више фаза. Почетком XX века, Срби у Мађарској су се још увек строго држали поста.⁶ После Другог светског рата пост је све више редукован. Постило се прво само средом и петком, а затим само на Велики петак. Тако је најчешће и данас. У неким је породицама посна само вечера на Велики петак, док се у неким мешовитим браковима ни тада не пости.⁷

⁵ Младена Прелић, *Крсно име (крсна слава) код Срба у Будимпешти и околини у функцији одржавања етничког идентитета*, Гласник Етнографског института САНУ LII, Београд 2004, 111.

⁶ Марија Киш, *Ускршњи обичаји Срба око Будимпеште*, Гласник Етнографског музеја 36, Београд 1973, 150-151.

⁷ Мирјана Павловић, *Ускршњи обичаји Срба у Батањи*, Етнографија Срба у Мађарској 5, Будимпешта 2006, 52.

Овде наведени саговорници нису много говорили о посту, али се из њиховог казивања да закључити да је пост у то време још увек био важан део празничног циклуса.

„Могли смо да постимо кад била Велика недеља Поста, и то смо као деца радо радили са родитељима заједно и са старима заједно.“

(Милан Јурковић, 1933, Калаз)

„Додуше, у манастиру Грабовцу се није држао јако строг пост, али се ипак држао. Но, у другим манастирима где сам био ја и Драгутин, тамо се строго држао. И увек смо били одушевљени на Ускрс, знате, после оног поста од шест недеља, онда је могло да се премрси. То је била велика разлика. Шунка се начне и онда је слободно, могао човек слободно да једе, није требао више да се уздржава.“

(ђакон Милутин Брцан, 1920, Помаз)

„Код нас на Велики петак је јако строг пост био, тако да многи скоро нису ништа јели до увече, док нису, кажем, звезде изашле. А код многих се само кувао пасуљ или кромпир-чорба сас лебом, и највише се пекла погача, и то је за доручак била... Али јако строг пост. Дакле, Велики петак, Усековање, Крстовдан, то су јако строги постови били у Сантову.“

(Јованка Божић, 1935, Сантово)

„Код нас, у Сантову, још и сад то тако се врши. Ево сад, на пример, имали смо за Крстовдан освећење. Код нас на Крстовдан се иде у богојављенске водице, и то у сваки дом без најављивања, у сваки дом се свети. И онда, кажем ја свештенику: ‘Ништа друго немамо’, па каже: ‘И ја постим...’ ‘Него ево то имамо, и то је посно.’ И то се само једе. А, на пример, за Бадњак исто је строги пост био код нас. Код нас се сада у најновије време кува риба. Посна риба за Бадњак, а преко дана погача се једе и пекмез сас лебом. И нема се ни времена, јер жене спремају за Ускрс. Немају ни времена друго него за то.“

(Сима Божић, 1925, Сантово)

Лазарева субота и Врбица

Хришћански празник Лазарева субота празнује се као посебан, веома живописан пролећни празник, познат под именом Врбица. Лазарева субота или Врбица слави се у суботу уочи празника Цвети, који увек пада у шесту недељу Часног поста. Овај празник је посвећен успомени на дан када је

Христос васкрсао Лазара из Витаније, који је четири дана био мртав, и на улазак Христов у Јерусалим, где су га деца свечано дочекала и поздравила машући палминим гранама. У нашој традицији, палмине гране замениле су младе врбове гране, тзв. *врбице*. До Другог светског рата Врбица се прослављала и као школска свечаност. Деца су се, лепо обучена и украшена звончићима, кретала у поворкама и проводила време у игри и песми. Врбове гранчице убране на Лазареву суботу носиле су се и благосиљале у цркви, а потом су чуване по кућама.⁸

Најчешћи обичаји на тај дан код Срба у Мађарској били су: ложење ватре на сокацима, лупање у металне предмете, чишћење дворишта и башти и паљење ђубрета. У Сентандреји су деца тога дана ишла у *леквари*.⁹

Занимљиво је да нико од саговорника није споменуо ове обичаје. Претпостављам да су они ишчезли из њихових сећања заједно са *лазарицама*¹⁰ и многим другим живописним обичајима, раније потврђеним код Срба у Мађарској.

Ипак, сви саговорници који су у својим казивањима поменули Лазареву суботу говорили су са посебном радошћу о Врбици, као о типичном децем празнику. Деца су на тај дан увек добијала ново одело, а понегде и друге поклоне. Интензитет и радост празника и празничних обичаја доводе се, пре свега, у везу са бројем присутне деце. У годинама када је деце било све мање или када их (на неким местима) више није било уопште, празнични обичаји сведени су на минимум.

„Као деца смо се увек радовали за Врбицу, због тога што увек смо добили нешто за Врбицу. Кад смо ишли на Врбицу, код крста смо ишли увек, и тамо се поделило врба, и онда смо је донели у цркву. Ал деца добила још посебно колача, чоколада, и шта ја знам, то се добије у цркви. Кад је то неки децји празник, деце... **А да ли сте имали звончиће?** Звона, то смо имали, да, да. **На траци, тробојници, или у руци?** Да, у руци, у руци. **А није било звончића око врата?** Не, није око врата, није. То смо имали од

⁸ Освећење врбица вршено је на неким местима већ на бденију Лазареве суботе, а на неким местима – сутрадан ујутру на јутрењу на Цвети.

⁹ Лазар Терзин наводи: „У Сентандреји сам затекао обичај да су деца тога дана ишла са линчићем у руци по „леквари“, тако су они – по мађарском – звали: пекмез. Испрва сам се изненадио да су ми толика деца била одсутна од школе. Тешком муком сам могао ово искоренити. Нисам волео да се деца уче оваквом просјачењу. Штавише, баш саме госпође су ми замерале: зашто не дозвољавам ово деци. Јер оне су већ у јесен, баш нарочито за децу, спремале читаве лонце 'леквара' – пекмеза!“

Видети: Лазар Терзин, *Народни обичаји православних Срба у Мађарској*, Сентандрејски зборник 1, Београд 1987, 365.

¹⁰ Девојке, обично Циганке, које су певале и играле носећи окићену грану врбе. Видети, на пример, М. Киш, *Ускришњи обичаји Срба око Будимпеште*, 154.

куће, оне бронзе или... Мени деда дао, јел (или) мајка ми дала велику бронзу, и са тим смо лупали.“

(Милан Јурковић, 1933, Калаз)

„За Врбицу, Врбица, то је Лазарева субота, то је био велики дечји празник увек. Јер онда су се деца, школци, причешћивали. Онда је било раније литургија у осам сати, јер иначе је у десет, пошто за причешће не може се јести, и ту да децама, да је лакше. И онда, за Врбицу су сва деца била обучена нова од главе до пете. Све је било ново на њима, и ми кад смо ишли у школу у оно доба, онда смо имали дечја предавања (приредбе) за Божић и за Ускрс. И имали смо сиромашне деце, који нису имали могућности да... Не би могли имати могућности чак ни у школу да дођу, пошто нису били родитељи у тим стању да су могли да и (их) обуку и да им купе ципеле, и тако даље што је потребно... И од оног прихода што смо ми добили за улазнице, јер то добровољни прилози били, то је се добило за Божић, и за то су обукли ту сироту децу за Ускрс, а од ускршњих прихода за Божић... Да, купили оно што је најпотребније да могу да дођу у школу. И онда су и та деца увек била обучена. После подне је била Врбица, кренуло се из цркве обично у три сата, са литијом се ишло код крста. Онда тамо би била спремљена врбица, тамо би било једно кратко појање, и носили смо врбицу у цркву. Тамо се ставила на сто, и сутрадан ујутру се секла и делила на Цвети врбица.“

(Радојка Њари, 1930, Помаз)

„У Ловри је на дан Лазареве суботе било, је била литургија, разуме се, и већ је преподне црквењак се постарао да девојке изађу поред Дунава и да плету венце за литије, за крстове и за икону целивајућу. Прале се, чистиле се, дугачке свилене траке шарене, разни боја, и то је висило. **А од чега су венци били?** Од врба, од врбице... И ондак још преподне, после службе, литургије, црквењак би изашао вани поред насипа, тамо је било пуно врба, насеко гранчице и гране; с тим се украсиле, на пример, две певнице и пролаз, према женској цркви. Онда, за ову прилику, два велика догађаја има за децу. Једна је слава за Велику Госпојину, а (у) првом реду за Врбицу. Онда су куповали децама одећу, ципеле, да буду у новом, да се мало обнове, и то је кад било у Ловри. Онда, добрим (доста) пре почетка, деца се скупљала код цркве и чекали су да кренемо. И онда, сама су деца ишла према Дунаву, ван села, и онда по насипу смо одали, пешачили на крају села. Онда смо се нормално поређали и са свештеником и појцем. Одрасли нису ишли по Ловри, такође није обичај. Сад ваљда у задње време нешто се кренуло да и одрасли иду, а то би било право да сви верници иду, као што је и сам догађај пореклом.

Онда после Цвети. Дакле, у Цвети у Ловри је такође обичај... Онда се сви причесте, онда је највећи број причесника, и онда после литургије се поделе црквене ствари за чишћење, за прање, и онда то деца разносе по кућама. Девојке су обикле добити по једно кандило и по један чирак метални, и то се за Велику среду требало све вратити, очистити. Велики понедељак или уторак се вршило велико спремање у цркви. Црквењак је сакупио девојке и то се за један дан урадило.“

Касније, у разговору о црквеном појању, исти саговорник помиње празнично појање на Врбицу.

„На Врбицу се појало „Прежде шести ден битија пасхи”. Мој отац је здраво добро умео појати. Јако лепо умео и волео појати.¹¹ Најежила се кожа човеку кад смо то чули. И просто смо очекивали да то буде и волели смо то. **(А је л то знало онако и остало друштво из цркве да помало поји?)** Па, појединци су обикли пратити.“

(Никола Бајронт, 1947, Ловра)

Иако су дечји звончићи један од најтипичнијих елемената овог празника и спомињу се у литератури о обичајима Срба у Мађарској, ниједан од ових саговорника их не спомиње. Следећа саговорница је чак нагласила да су код њих, у Чобанцу, на Врбицу звонила црквена звона, али да није било дечјих звонића.

„**А како су деца за Врбицу код вас носила звонца? Је л су била онако у рукама, или су носили звона од коња, она велика звона?** Није ни било Врбице у Чобанцу. **А у Помазу?** Око крста врбица ишла. А каква су звона била, јесу ли звонила деца? Ја нисам имала. Онако звона звонили, а ми деца нисмо имали звона. Знаш што се још сећам, кад смо ишли у школу на Цвети, ондак увек Мандић, Нађин отац, он био богат, знадеш, па кад смо били мала деца, изашли смо из цркве на мињоне, оне мале колачиће, знадеш. То он купио колико деце било, тако кад смо изашли из цркве, и то сваки добио. **Кад је то било?** На Цвети.“

(Љубица Липтак-Величковић, 1929, Чобанац)

Прича о мињонима је занимљива, јер је и после смрти поменутог господина Мандића настављена ова традиција – да се деци на Цвети деле мињони. Ово је леп пример тога како неки нови обичаји постају део традиције.

„**Знате шта ми је причала наша Марица што ради у музеју?** Она ми је казала да је на Цвети Мандићкин отац давао деци мињоне. **Да ли се ви тога сећате?** То још и дан-данас постоји да

¹¹ Отац Николе Бајронта био је ловрански прота Александар Бајронт.

на Лазареву суботу, на Врбицу, онда добијају деца мињоне, то је било већ онда...”

(Радојка Њари, 1930, Помаз)

„Пошто је тамо¹² било мало верника, како сте обављали тамо, како су изгледали тамо ускршњи празници? У оно време када сам ја био? У оно време када сам ја тамо био, било је још деце... Пре него што су се наши родили, је ли? Сада су већ одрасли, је ли? Онда смо лепо одржали...”

(прота Илија Минчовић, 1927, Сентандреја)

Велики четвртак

Први дан који се на неки начин издваја у току Велике недеље јесте Велики четвртак. До Великог четвртка требало је завршити све кућне послове, јер се на Велики петак ништа није радило.¹³ Предвече се ишло у храм, где се читало Дванаест јеванђеља о страдању Христовом. На Велики четвртак се престаје са звоњењем и уместо тога се клепа. По казивању једног од саговорника, жене су се тога дана облачиле у црно, а описано је и како су прављена клепала.

„Шта да Вам кажем, интересно било то на Велики четвртак увече... Онда селожила ватра око крста у порти. Онда су правили, знате, страшно смо се бојали Југославије. Правили су тада ровове, и бункере, и зидове од балвана, и то да буде стабилније. Било је тамо шуме и онда су пометали ове, шта ја знам, стубове...¹⁴ И па сад то већ не треба, је ли? Све су то дрвеће купили наши, па донели, па тако направили велику ватру, околу поседали, разговарали, и онда ајд да појимо једно црквено појање, па буде опет разговор. И тако било на Велики четвртак увече, после Дванаест јеванђеља, тамо се седело у порти.“

(прота Илија Минчовић, 1927, Сентандреја)

„Онда неколико речи о Великом четвртку. Онда је било поново догађаја у храму. Онда све жене и све девојке се обукле у црно, и куповале свећу, и слушали су Дванаест јеванђеља. На Велики четвртак се престало да звони и онда смо се спремали за клепање. Направили смо клепала. **Од чега је то било и како је изгледало?** Па, као чекић, али само из дрвета је израђено. И сами смо

¹² Прота Илија Минчовић годинама је био свештеник у Мађар Баји, где је у време његовог службовања српска заједница била прилично малобројна.

¹³ М. Киш, *Ускршњи обичаји Срба око Будимпеште*, 156.

¹⁴ Овде се ради о периоду, када су после доношења резолуције Информбироа, затворене границе према тадашњој Југославији.

израдили, или некако из фабрике смо неког замолили да нам отеше то, да буде глатко и лако, и поред црквењака смо били. Он је био увек заузет у цркви, а ми смо деца горе у торњу били... Окупили смо се у доста великом броју и здраво (врло) се такмичило да ко ће добити неку улогу прву, другу или трећу.¹⁵ И код Дванаест јеванђеља, при почетку се увек клепало. И то се поновило на Велики петак двапут и на Велику суботу ноћу.

Пре почетка прво смо ишли са клепалом да будимо село, и од (о) тарабе смо и од (о) капије лупали, и онда на више места се упалила лампа; то значи да су се пробудили. Било и кад упале светла само до кад престане клепање, па ондак не дођу... Наставе да спавају.“

(Никола Бајронт, 1947, Ловра)

Велики петак

Велики петак је, по хришћанском учењу, дан Христовог страдања, распећа и смрти. Сви саговорници се слажу да се тога дана строго постило и да се није радило ништа од кућних послова. По до сада утврђеним обичајима, видимо да се у неким породицама ни ватра није смела палити, а неки су кокали кокице на Велики петак.¹⁶ Ипак, сећања наведених саговорника не потврђују увек ове обичаје.

Информатори помињу да су одлазили у цркву и да су се и том приликом жене облачиле у црно. Наравно, највише се инсистирало на једном од најраспрострањенијих и најпознатијих ускршњих обичаја, а то је фарбање јаја.

Свакако се дâ приметити да су жене са далеко више уживања и стрпљења причале о шарању јаја. Веома је занимљиво то што се у до сада потврђеним ускршњим обичајима Срба у Мађарској свугде помиње шарање јаја воском, док се од овде наведених информатора само једна саговорница сећа те технике.

„На Велики петак били часови¹⁷ пре подне, у лепом броју се окупили верници на страсном вечерњу. Велики петак, такођер, ондак се и деца облачила у стихаре и обавио се обред, око Христовог гроба се ишло, било проповеди и целивање, и ондак свако се вратио кући. И ондак су жене кућама већ спремили, фарбали црвена јаја.“

¹⁵ Односи се на улоге у литији и поделе улога деци. Свако дете је у литији имало неки задатак, па су се такмичили ко ће да носи барјаке и иконе и ко ће да лупа или клепа.

¹⁶ М. Павловић, *Ускршњи обичаји Срба у Батањи*, 54-55.

¹⁷ Овде се мисли на службу звану *часови*, односно на део дневног богослужбеног круга.

(Никола Бајронт, 1947, Ловра)

„Код нас на Велики петак је јако строг пост био, тако да многи скоро нису ништа јели до увече, док нису, кажем, звезде изашле. А код многих се само кувао пасуљ или кромпир-чорба сас лебом, и највише се пекла погача, и то је за доручак била... Али јако строг пост. Дакле, Велики петак, Усековање, Крстовдан, то су јако строги постови били у Сантову.“

„**А како сте ви фарбали јаја?** Сас липом. Кува се јаје сас липом заједно, или није липа него, како се зове, она млечна бреза. Ја не знам како се то правилно српски каже да *farkaskutyatej*¹⁸... Има ту у пољу... Млечика, млечика! **И ту се узме лист или шта?** Да, то се тако узбере... Има леп цвет, жуто цвета. **Да ли се то чува од раније, или га буде већ у пролеће?** Има и у пролеће. Ондак се фарбало сас љуском од лука и сас љуском од ора. Чувала се рецимо љуска од ора и добила се онако румена, браон боја. Да, а и млечика тако лепа, онака лихт жута... **Да ли се и она чувала сува од предходне године?** Не, не, то је овако свеже, и ондак се тако у њој кувало. Убаци се у воду са јајима. **А да ли су се код вас шарала јаја воском?** Па не, то нисмо ми. Него само офарбана јаја и ништа на њих није ишло, а после су већ биле оне куповне фарбе, разне... А ми смо још са овом свежом љуском од ора фарбали и вуну со тим... Тако лепо боје добије се... Тако браонкасто румена.“

(Јованка Божић, 1935, Сантово)

„А сада, на пример, имају црвене боје, плаве, свакојаке разноврсне боје, и ондак кад скуву прво јаје, ондак после у ту фарбу... То не треба да се фарбом кува, то узму, па један крај са белом и са плавом бојом, другу страну са црвеном бојом, и ондак изађе тробојница.“

(Стева Вуковић, 1931, Сентандреја)

„**Како су се код вас фарбала јаја, да ли се шарало воском?** Не, само са љуском од лука, и ораси, и онај папир црвени. **Црвени папир, креп папир, како се он користи?** Мећало се у воду, и мало сирћета, и тако. И тако се офарбало јаје у црвено.“

(Анка Вуковић, 1939, Сентандреја)

„**Да ли се код вас некада шарало воском по јајима?** Није. Са воском није било, него са ножем су правили такве цифре, знаш... И тек онда ставе у фарбу. Мало ножем изгрецали, и онда су правили као прозоре неке ножем, и направили Христос Воскресе. **Офарбано јаје су огрецали?** Да... Офарбали и ондак огрецали

¹⁸ Млечика, лат. *euphorbia cyparissias*.

тако, ножом... То било лепо. **А када је почело фарбање бојом, јесу ли била сва црвена или и других боја?** Понајвише црвена. Ја и дан-данас црвено фарбам, и ондак знаш шта се још метило, метила се трава, како се зове та трава, као першун, али није першун него трава. И то се метало на јаја, и свезало се, и ондак се метало унутра у фарбу. А свезало се чарапом, свиленом чарапом, и кад се извадило, та рецкава трава остала бела.“

(Љубица Липтак-Величковић, 1929, Чобанац)

„Било обично фарбање, у једној боји, са фарбом за вуну. А било ко је правио фигуре на јајима. **Чиме, воском?** Да, ја тако памтим да и сас воском... И било таки папири, таки што воду не увлаче. Онда се то залепило јаје, онда се метне у воду, у једну боју, па у другу боју, онда три-четири боје се могло направити. **А да ли Вам је неко причао зашто се фарбају јаја?** У ствари не. То је једноставно нешто, ово је свечаност, и зато се фарбају да буде свечано. Као светац, као свечаност, да се објави, да је то свечано...”

(Милан Јурковић, 1933, Калаз)

Ускрс

Ускрс је најстарији и најважнији празник у традицији православних хришћана. То је празник Христовог васкрсења. У ужем смислу, Ускрс се слави три дана, али цео празнични циклус траје седам недеља и састоји се од више празника и различитих обичаја који су везани за њих. То је покретни празник, и празнује се после јеврејске *Пасхе*, у прву недељу после пуног месеца, који пада на сам дан пролећне равнодневнице, или непосредно после ње. Ускрс је увек у недељу, а може пасти између 22. марта и 25. априла – по јулијанском („старом“), односно, између 4. априла и 25. маја по грегоријанском („новом“) календару.

Информатори потврђују да је тога дана била велика свечаност. Рано у зору ишло се у цркву на васкршње јутрење, са опходом око цркве. После тога је била литургија на коју су сви долазили, а затим се славило у кругу породице. На Ускрс се ништа није смело радити. Обилна храна која је била на ускршњој трпези морала се спремити унапред. Свечани ручак није могао проћи без васкршњих јаја и шунке, која се кувала специјално за Ускрс.

„У Грабовцу смо ми свечано и радосно дочекивали Ускрс. И све смо богослужење по пропису држали, од почетка до краја. Свечаност је била не само у цркви, него свечаност је била и за време ручка и у целој нашој обитељи. Сваченост се осећала, ништа се није радило, држало се иако смо свега нас четворо били.“

(Ћакон Милутин Брцан, 1920, Помаз)

„На Воскрсење, Воскрсеније ноћу, почело се обично у два после поноћи, и у великом броју се окупили верници, и како се завршило Воскрсеније, свако ишао својим кућама. Момци су ишли и људи пробудили бирташа пре времена да их послужи, мало да се окрепе, а ови остали су појели мало шунке, јаја, и онда се легло, јел још било довољно времена да се легне натраг до службе. **Куда је на Воскрсење ишла литија? Само око цркве?**

Од цркве се излазило са литијом попречним сокаком, то је сада улица Чарнојевића, онда малом сокаком се ишло до крај села, и великом сокаком, то је улица Алексе Дундића, се враћало до храма, и обишао се храм. **Носиле су се свеће?** Да, носили сви свеће и певало се ‘Воскрсеније твоје’, стихира, и још из домова се прикључили поједини. Тако у великом броју се улазило у цркву, јер док је литија ишла, још су неки долазили... Јер су још долазили, ко се мало доцније пробудио. Онда се честитало након завршетка јутрења васкршњег, још у храму и при излазу код дворишта, код порте. Онда се враћали... Ту сам поменуо да су бирташа, чика Велимира, пробудили у старим временима, и он је, разуме се, пристао и дошао да точи ракију. А у млађим годинама, као дете увек сам се везао поред црквењака да научим звонати. То сам јако волео. Ми имамо три звона у Ловри, и био сам 10, 11 година кад сам умео са сва три звона да звоним... Ондак сам волео кад смо се облачили за те празнике, а кад сам већ био постао старији, онда сам децу спремао, обучио, или сам их облачио у олтару пре литургије... Било пуно деце обучене у стихаре. Било четири чирака и четири рипиде, и онда све су ствари биле употребљене... И то је било, разуме се, свечаније од саме литургије. Ја сам много пута читао Апостол за празнике. Волео сам и антифоне на Христове празнике...

А поводом празника, мој отац се сваки пут посебно постарао за спремање цркве, и олтар је сâм спремио увек, у Великој недељи кад је било рибање... За обреде за цвеће, за Христов гроб... То се поставља да буде пуно цвећа, да буде пуно украшено, и тако...”

(Никола Бајронт, 1947, Ловра)

„Детињство је тако било да радовали смо кад су долазили свеци, јер онда је била слава, славило се, и нарочито Ускрс, кад се кувала шунка и тако даље, разне ствари ускршње. Могли смо да постимо кад била Велика недеља Поста, и то смо као деца радо радили са родитељима заједно и са старима заједно. Ишли смо, као деца, ишли смо на сарану.¹⁹ На Ускрс се рано уранило, је ли, у два сата, у три сата ноћу. На Воскрсење смо ишли, и онда деца

¹⁹ Овде се мисли на јутрење Велике суботе са статијама, богослужење које се служи на Велики петак увече, и које се у народу често назива Сахрана Христова.

су имали посебно место у цркви. Тамо било пуно деце још у то доба, тамо четрдес пете, шесте, седме године сам ја ишао у школу. Били смо отприлике десет, двадесет ђака. Васкресење било најлепше, у ствари, то је била највећа слава, Христово Васкресење... Ми смо заједно са хором и са народом у цркви појали 'Христос воскрес' и све оне најлепше песме црквене. Тако да, као деца, знали смо и појање у цркви, читали смо Апостоле, читали смо све оне црквене ствари што деца могу да читају, антифоне, и тако даље.“

(Милан Јурковић, 1933, Калаз)

„Како се код Вас прослављао Ускрс? Сас чварцима, или са кобасицама, или са сланином. То је било доручак. На Ускрс код нас ни (није) се кувало првог дана ништа. Да свако стигне у цркву. Кувања није било, него је било кувања пре Ускрса. Јела се шунка са јајима и сас ренданом реном. Не куповним, него оним ренданим, којим су са оном, са оном врелом водом парили га и тај је сасвим други. Ја још увек и данас то водем. Јованка такав рен прави за Ускрс. Не онај куповни, јер онај је љут, а овај је прво пржен у тепсијама, у рернама. И наравно, свакако да и јаја.“

(Сима Божић, 1925, Сантово)

„Куда је ишла литија у Чобанцу? На Васкресење ишла само око цркве. Само око цркве, а око крста ишла само на Крстовдан. **И како је то било?** Рано се устало... Воскресеније било у три сата. Прво било у Помазу и после тога су дошли у Чобанац.²⁰ Кад стигли из Помаза, онда почели звонити... Звона нема, има само једно звоно... А били су три звона, али то Првог рата су бацили доле и упропастили.“

(Љубица Липтак-Величковић, 1929, Чобанац)

„Било Воскресење и код нас у Помазу. Ноћу у два сата било и онда сва звона су позвонили, а кад било још она велика комуниста, ништа нису нам дозволили. А имали смо ми Душана Бешлића, тај био у Помазу, у партији. Он био велики комуниста, па тако говорили у Помазу да Срби можеду ићи сас литијом ноћу у два сата. Да, у време Бешлића могло се ићи, зато јер он био велики комуниста и није бранио, још и он ишо на литији... А Мађари зато јакко били на нас љути, зато што Мађари нису смели да иду на литију, а код нас се смело... А то јакко лепо било. **Куда је ишла литија?** Око цркве смо ишли и дошли смо на малу улицу, па тако на пијаци, и тако смо се кренули. И око цркве смо ишли три пута, и тамо онда још се светила и црква и тако смо

²⁰ Свештеник из Помаза је опслуживао и Чобанац, па је после Воскресенија у Помазу одлазио да служи у Чобанцу.

отишли унутра, и онда смо целивали, и тако нам било крај Воскрсења. **А је л сте носили свеће?** Јесте, свећу сваки носио, а и у прозор метали. **А је л и у Чобанцу то било тако?** Да. Још и они би, Мађари, метали. **И у Чобанцу?** Да. А иначе, Срби би сви метали, а и Мађари метали, и то много лепо било.“

(Марија Мегај, 1928, Помаз)

Иако су у социјалистичком периоду литије биле забрањене, како Мађарима тако и Србима, у Помазу се та традиција, према казивању претходно наведене саговорнице, није прекидала. Ово је потврдила и Радојка Њари из Помаза у свом казивању о Врбици:

„... Мађарима није било слободно и сви се бојали, ал кажем: ми смо све обичаје, све смо држали, никад се нисмо ни од кога бојали...”

„Некад се ишло на Воскресење и онда су носили шунку, барену шунку, колаче носили, јаја носили у цркву, и онда свештеник је светио. И само после тог се смело да једе, јел док се не благослови, није било слободно. А интересно је и то да, на пример, има ту у Мађарској овај, *görög katolikus* (грко-католици). И давали су једанпут тако те ускршње обичаје, па сам видела на телевизији. И тамо овако скроз дугачки столови били, и све тако напунили, и метнула се шунка, колачи и јаја. И онда епископ је ишао и све осветио, благосиљао, и онда, после тог су тамо јели, нудили једно друго... И кажем... Код нас, ту у Помазу, не сећам се. Ја се не сећам. А стари, стари су нешто причали да је било некад и овде... Све то помало (полако) изостаје и помало (полако) ће престати, и ти наши дивни обичаји... Тако да нестану, то ми је то највише жао, јер деца већ... не знам... Не знам, ја све држим још.”

(Радојка Њари, 1930, Помаз)

Светла недеља

На други и трећи дан Ускрса се, тамо где су за то постојали услови, обавезно ишло на литургију.²¹

На други дан Ускрса се са „празним колачем” или поклоном ишло код кума, рођака или пријатеља. Посебно је било интересно поливање девојака.²² Познато је да је овај обичај преузет од Мађара, али већ одавно

²¹ Није се свугде могла служити литургија, јер није било довољно свештеника, односно – један свештеник је опслуживао више села.

²² Боровије Рус, *Васкрсни обичаји Срба у Десци*, Етнографија Срба у Мађарској 4, Будимпешта 2003, 102.

спада међу најлепше српске обичаје, који се још и данас негују, не само код Срба у Мађарској, него и у Војводини. Раније се поливало водом, а у скорије време – парфемима или колоњском водом. Код девојачких кућа би момци, поливачи, били почашћени јелом и пићем. Том приликом, би их девојке даривале фарбаним јајима, а понегде и цвећем, најчешће зумбулима којима су у прошлости китили шешире, а касније их стављали на капут.²³ Из казивања се види да је поливање представљало велику радост и за момке и за девојке.

Осим поливања, за други дан Ускрса посебно је значајно освећење јечма. Ово потврђује и један од саговорника, који говори и о освећењу жита, а које помиње и Лаза Терзин. Негде је обичај да поливачи већ првог дана увече оду у поље и наберу жита. То жито се током ноћи чува у порти, а сутрадан се дели људима када иду с јутрења.²⁴

„Кад смо били још деца, онда смо чекали поливаче. Кад смо били још мале девојчице, кад смо у основну школу ишле, па смо их чекали да дођу, штавише, још смо и стали на окедлу (хоклицу). Тако да нас поливају... Не одоле него узбрдо (одоздо нагоре). **А да ли се тада поливало још увек водом?** Онда већ била колоњска вода, ал било ко тек (само) сас водом поливао. На пример, други дан Ускрса, онда је била литија. Мислим да смо онда на јечам ишли с литијом. Да, јечам је био... Отишли смо с литијом и тамо је светио свештеник јечам. Сад, тамо био таки комад земље, и на тим комаду увек јечам био. И кад смо се вратили натраг у цркву, онда смо целивали и ондак добио је сваки један цвет. То још и дан-данас постоји да деле цвет у цркви на други дан Ускрса, ујутро. Ондак било ко је тај цвет замочио у воду, па се с тиме полио, попрско... Али овако, то не знам да су са кантом поливали, ко што сам видела у телевизији да у мађарским селима има, да код бунара извучу воду па полију. Тако су Мађари радили. У ствари, ово поливање, то кажу да код Срба није било обичај. Да, то су преузели од Мађара. Него кажем, тај цвет су добили, онда ишли да честитају. То је увек било, да су ишли да честитају, а то поливање је већ сад од овог века, ја мислим, тек почело, то не знам тачно када, ал знам да ово честитање је већ било. И тако, ишли су код пријатеља... Па било, скупили се после тог јутрења, јер обично је литургија била тај дан у Чобанцу. Први дан Ускрса је била у Помазу, други дан је била у Чобанцу, и онда после јутрења су се скупили мушкарци тако у групе... И онда ишли код пријатеља и код кумова, и тако, нису баш у сваку кућу ушли, ал у највише (у већину). То трајало до послеподне, касно

²³ М. Киш, *Ускршњи обичаји Срба око Будимпеште*, 159.

²⁴ Л. Терзин, *Народни обичаји православних Срба у Мађарској*, 367.

до послеподне, то што су ишли по селу. А сад већ и то... Све мање.“

(Радојка Њари, 1930, Помаз)

„А леп дан је био поливање. Је ли, кад се други дан Ускрса ишло да поливати девојке. Када сам дечак био, онда само родбину смо поливали, ал кад смо већ били момци, онда већ било мало опасно, јел било кад смо почели од почетка села па до краја села смо поливали, и ондак, да се подсету, и старе бабе смо поливали... И могу казати да прилично смо се мало и разонодили, напили... од поливања (смех). А цуре нас са радошћу чекале. **А чиме сте поливали?** Па, са кулоњском водом. Још, још, још... четрдесете, шесте, седме, педесетих година је још било кад смо с водом поливали, сас кантом, девојке. Било је и тако шта... А прво смо ујутру ишли у цркву, па смо добили цвеће. Са цвећом заједно смо... И то смо закићени били и онда кад смо ишли да поливамо, још сви су били пуни цвећа. **Још су вам девојке давале цвеће?** Још су цуре, да, девојке давале, тако да, то је изванредан дан био и то је било нон-стоп, цео дан. **А шта су вам још давали?** Јаја смо добили, па било да смо двапут, трипут требали да одемо кући да оставимо јаја, да се... Јел било кад се полупала јаја. **Свуда добијете јаја?** Свуда. И свакојаког пића, могао си бирати. Ако ко је био тако слаб, није пазео на себе, тај био готов. Једне године ја сам био у беди (у проблему), јел до пијаце смо стигли, а мени се замагљило, заокрећало ми се, па сам морао отићи кући да се испавам, па послеподне опет сам могао да наставим... **А је л то из цркве ишла једна екипа, сви заједно, или сте по групама ишли?** У ствари, било кад смо у групама ишли – двоје, троје, четворо, петоро, а било да смо двоје-троје ишли, најбољи другови. Код родова или код цура, тако да слали част, да добијемо све, да буду сви млади, да буду здрави и тако даље, то је за здравље, је ли, и то било цео дан. То је било, у ствари, највећа радост за време празника.“

(Милан Јурковић, 1933, Калаз)

Подједнако распрострањен обичај у Светлој недељи био је Ружичало. То је дан када се обилазе гробови покојника и на њима се остављају јаја. Иако је код већине Срба у Мађарској Ружичало било на други дан Ускрса, из следећих сећања се види да је понегде бивало и на други, трећи, па и четврти дан Ускрса, а негде и недељу дана после Васкршњег понедељка.

Поред јаја, у прошлости, а и данас, на гробље су ношени црно вино за преливање гроба, колачи и друга храна.²⁵ Лазар Терзин наводи да је прави назив овог празника, у ствари, *Дружичало*, који по свему судећи потиче од

²⁵ М. Павловић, *Ускршњи обичаји Срба у Батањи*, 57.

тога што се тога дана живи друже са мртвима. Тога дана се, већином после литургије, заједно са свештеником одлазило на гробље. На неким местима је била и литија. Свештеник окади, одржи помен и прелије гроб, и ту се оставе јаја и јело и пиће за сиротињу.²⁶

„Код нас је било, у Ловри, први и други дан литургија, а трећи дан се увек служило у Српском Ковину. Ловрански обичај је био, мада није то потпуно правилно, ал на други дан Ускрса се ишло на гробље. А у Сентандреји у суботу, у наредну суботу уочи Томине недеље, а дан Ружичала је увек у понедељак после Томине недеље. То је било, на пример, у Бати обичај. Моја мати је из Бате, и онда је ишла код својих да обиђе гробове тај други понедељак. **У исти тај понедељак?** Не, у Ловри на други дан Ускрса. Недељу дана разлике. А сад је најновије у Ловри, пошто нов парох има друге обавезе, први дан је у Ловри, други дан је у Медини, трећи дан је у Српском Ковину. И, дакле, другог дана Ускрса, то сам Вам већ описао. Трећег дана је било у Ковину литургија, и онда у Ловри. Становништво Ловре заветовано било тако да до Спасова сваког четвртка се служила литургија. Тако знам да се спасе од свих недаћа жито, пшеница и усеви од елементарни непогода. И како су се заветовали, тако нису баш ни одржали... Онда, на тај дан се није смело радити. **Кад? Четвртком?** Четвртком. Није се морало служити, али се није смело радити. У цркву, валда, једна-две жена ако су дошле. То је валда негде раније било, пре рата, између два светска рата, од тога је само толико остало да на овог четвртка само једанпут се звони. Ни литургија нема ни... Свако ради свој посао... само се сећа једним звоном, звоњењем. И онда још до Спасова, у недељу, једанпут у неку недељу пре Спасова, али у првим временима се на Марковдан, ишло се на жито. И онда се тако исто плели венци на литији од жита, за време младе пшенице. Кад се на њиви осветило жито, свако је добио од неколико струка освећеног жита. И то се чувало преко целе године. Па сад и та традиција већ изумрла. **А до када је то било?** То је било још осамдесетих година да се са литијом ишло на њиве. Јесте, ал мало број се окупили народа и већ онда није било смисла да се излази. **Колико далеко се ишло из села до жита?** Имао један крст, дрвен крст, на раскршћу према суседном селу, и тамо је обично било посејано жито у близини, или одма поред крста, и тамо се осветило. И онда, иза села се пролазило, обишао се један... веће парче, и онда главном улицом се враћало у храм. То је тако било. До Спасова је требало ово, овај обред обавити, јер после Спасова, онда није било по правилу.“

(Никола Бајронт, 1947, Ловра)

²⁶ Б. Рус, *Васкрсни обичаји Срба у Десци*, 102.

„А после Ускрса недељу дана било Ружичало, у ствари кад се иде на гробље. **Који дан је то био?** То је после недељу дана од Ускрса. Тамо смо били ишли као ђаци, са старијима, да помажемо и... шта ја знам, да будемо присутни. Сад задње доба увек идем... И мајка ми је стара, и треба да идем да помогнем њој, имамо седам гробова на Помашком гробљу, и тако да... Мама ми је стара и морам ја, сад морам свакако да идем. У старо доба се са литијом ишло на гробље, а сада већ не мож, јер већ старији људи... Сад се углавном скупимо и онда тамо код крста се прво свети, и тамо се читуље читају, код крста, и онда се посебно гробови свете. **Код крста у гробљу?** У гробљу има један посебан дрвени крст, и тамо се скупимо сви, тамо се скупимо око 10-11 сати, и онда нон-стоп до два, до три сата будемо на гробљу.“

(Милан Јурковић, 1933, Калаз)

Литература:

- Марија Киш, *Ускршњи обичаји Срба око Будимпеште*, Гласник Етнографског музеја 36, Београд 1973, 150-151, 156, 159.
- Мирјана Павловић, *Ускршњи обичаји Срба у Батањи*, Етнографија Срба у Мађарској 5, Будимпешта 2006, 52, 54-55, 57.
- Младена Прелић, *Крсно име (крсна слава) код Срба у Будимпешти и околини у функцији одржавања етничког идентитета*, Гласник Етнографског института САНУ LII, Београд 2004, 111.
- Софија Ракић, *Studia Slavica Hungarica* 43, Будимпешта 1998, 23-38.
- Боривој Рус, *Васкрсни обичаји Срба у Десци*, Етнографија Срба у Мађарској 4, Будимпешта 2003, 102.
- Мирјана Стефановић, *Наша звона и клепала*, Српске народне новине 3/15 (15. април 1993.), Будимпешта, 10.
- Лазар Терзин, *Народни обичаји православних Срба у Мађарској*, Сентандрејски зборник 1, Београд 1987, 167, 365.